

nekropoli kod Novog Pazara. Nije nepoznata ni sahranjivanje na mjestima iz ranijih perioda koja su već za to služila, poput tumula, što govori o kontekstu svetosti mjesta a ne kontinuiteta. Također, nepoznata nisu ni drvena nadgrobna obilježja. U grupisanju stećaka autorica vidi društveno – ekonomske promjene nastale u zajednici. U konačnici rezultiraju izdvajanju iz zajedničkih grobalja i razvijanju manjih grobalja o čemu govori i status na *plemenitoj, na svojoj baštini*. Pojavu obilježavanja grobova manjim kamenjem usađenim u zemlju, uz analogije u BiH, treba tretirati kao grobove siromašnijih. Prilozi, odnosno nalazi, su nestručno prikupljeni bez konteksta, rijetki su, što je rezultat neistraženosti. Vrijedi spomenuti dva bakarna prstena sa geometrijskim motivima i naroskanu naušnicu iz nekropole Perućac – Mramorje, kao i srebrenu naroskanu naušnicu iz nekropole u Gorjoj Crnici.

U poglavlju *Tehnika izrade stećaka* (83-88) autorica pruža podatke o kamenu, kamenolima, tehnikama obrade i ukrašavanja stećaka. Za izradu stećaka najviše se koristio kamen krečnjačkog porijekla i druge vrste kamena poput tvrdog crvenkastog pješčara, škriljca i brečasta stijena. Jedna od faza u izradi stećaka odvijala se u kamenolomu o čemu svjedoče nedovršeni spomenici dok su ostale faze obrade dovršavane na nekropoli. Za transport do lokaliteta za postavljanje korištene su saonice i oblice, dok je ukrašavanje uglavnom obavljano izvan kamenoloma. Postojanje klesarskih centara je evidentno, s tim da je vjerovatno veći centar, ili klesarska škola, bio u Podrinju uz lokalne majstore i radionice.

U *Kataloško – topografskom pregledu lokaliteta sa stećcima* (89-176) autorica donosi pregled 203 lokaliteta, kratak opis uz informacije o broju, očuvanosti, dimenzijama,

planove, crteže i slike stećaka, te crteže motiva. Na kraju, autorica smatra da je nemoguće spomenike u jugozapadnoj Srbiji posmatrati odvojeno i van konteksta shvatanja tog perioda ali i uticaja Istoka, kao i da se treba pristupiti sistematskom arheološkom istraživanju ovih spomenika čime bi se definiralo i njihovo ime. Odnosno, uzimajući cijeli prostor Srbije u obzir pri proučavanju srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika *oslobodilo bi se fenomena stećak* i svih *misterija* koje su isti doprinijeli u sagledavanju sepulkralne prakse. Na kraju autorica donosi *Zaključak* (177-181), *Crteže spomenika* (187-214), *Skraćenice* (215), *Bibliografiju* (216-222) i *Popis ilustracija* (223).

MIDHAT DIZDAREVIĆ

Емина Зечевић, Накит Новог Брда – из Археолошке збирке позног средњег века | *Jewelry from Novo Brdo – From the Archaeological Collection of the Late Middle Ages*, Народни музеј у Београду, Београд, 2006, 301 str.

Monografija Emine Zečević, *Nakit Novog Brda – iz arheološke zbirke poznog srednjeg veka* Narodnog muzeja u Beogradu, objavljena je 2006. godine u seriji izdanja *Srednji vek Narodnog muzeja u Beogradu* uz potporu Ministarstva kulture Republike Srbije. Monografija je dvojezičnog karaktera, paralelno na srpskom i engleskom jeziku, sadrži 301 stranicu i sastavljena je od sljedećih poglavlja: *Uvod* (9), *Istorijat nalaza* (13), *Tipologija nakita Novog Brda* (27-141), *Katalog nakita iz arheološke zbirke poznog srednjeg veka* (157-237), *Katalog nakita iz drugih muzejskih zbirki* (239-247),

te *Priloga* koji sadrže *skraćenice* (268), *popis korištene literature* (270), *uporedne tablice* (282), *tipološki i hronološki pregled nakita* (282) i *planove* (295).

Nakit nam omogućava, da se kroz vrijednost materijala od koga je izrađen, kvaliteta umjetničke obrade, izbora motiva ili njegovog simboličko-heraldičkog značaja dobije približno jasna predstava društveno-ekonomskih i kulturno-umjetničkih prilika u kojima je nastao. Nakit kroz povijest od estetsko-utilitarne funkcije dobija socijalnu dimenziju i postaje izraz statusa pojedinca i vrlo često je najbolji indikator socijalnih promjena. Nakit otkriven prilikom arheoloških istraživanja Novog Brda nije bio sistematski obrađen, dok su njegovi pojedini reprezentativni primjerci publikovani kroz kataloge izložbi srednjovjekovne umjetnosti i u stručnim časopisima. Prikaz i analiza nakita otkrivenog tokom arheoloških iskopavanja na Novom Brdu čine osnovni dio teksta kataloga uz predstavljanje kompletnog nakita Novog Brda i iz drugih muzejskih zbirki. Kroz uvod i istorijat nalaza autorica predstavlja kratak historijat zbirke i nalaza nakita vodeći nas kroz istorijat istraživanja i života Novog Brda, njegove dvije crkve, katedralne i Saške crkve, čijim istraživanjem je taj nakit otkriven. Rezultati arheoloških kampanja, uz poznate podatke iz historijskih izvora, omogućili su jasnije sagledavanje ekonomskih i političkih uslova u kojima se grad razvijao, kao i sagledavanje značaja Novog Brda u razvoju materijalne i duhovne kulture na ovim prostorima. Gotovo većina nalaza nakita koji su obrađeni u prvom dijelu kataloga potiče iz dva sakralna objekta što svakako ima arheološko – historijski aspekt. Nalazi novca kneza Lazara i Vuka Brankovića u grobovima otkrivenim u porti i u samoj Katedrali potvrđuju izgradnju male crkve koja pripada početku

Lazareve vladavine kada se razvija i podgrađe ovog grada. Arheološki nalazi korespondiraju sa historijskim podacima iz povelje kneza Lazara 1387. godine koji se odnosi na potvrdu povlastica Dubrovčanima i obavezu da grad zidaju i čuvaju. Nedugo nakon toga počinje se graditi i novobrdaska katedrala (saborna crkva). Značaj Novog Brda, odnosno dva sakralna objekta, u arheološkom pogledu važan je zbog pronađene grobnice arhijereja u oltarskom prostoru. U historijskom pogledu značaj Novog Brda temelji se na zaključku M. Čorović-Ljubinković *o povremenom stolovanju srednjovjekovnih lippljansko-gračaničkih mitropolita u Novom Brdu*, a prilog ovoj tvrdnji vidljiv je iz titule lippljansko-gračaničkih mitropolita u 16. stoljeću kada se nazivaju novobrdskim mitropolitima. Postojanje dva sakralna objekta u Novom Brdu ukazuje na političko-ekonomski značaj koji nije prestao ni sa pojavom nove političke i vojne sile na ovim prostorima, Osmanskog Carstva.

U poglavlju *Tipologija nakita Novog Brda* autorica je prikazala sve vrste nakita zastupljenog u Zbirci, razvrstanog po tipovima i prema mjestu na kome se nosio, a pronađenog tokom arheološkog iskopavanja sakralnih objekata Novog Brda. U katalogu je kontekstualiziran nakit za glavu: naušnice i igle; nakit za vrat i grudi: perle i privezci; nakit za ruke: prstenje i grivne; odjevni nakit: dugmad, kopče, privezci/aplikacije i alke. Naušnice, kao dio nakita za glavu, su najrasprostranjenija forma ukrasnih predmeta omiljena među oba pola, izrađena od bronzne, srebra i zlata, pronađene u samim grobovima. U inventaru Zbirke, sa lokaliteta Katedrala, nalazi se 25 naušnica svrstanih u osam tipova, dok je osam naušnica iz Saške crkve svrstano u četiri tipa. Osam tipova naušnica sa dva lokaliteta Novog Brda koje autorica kontekstualizira su: 1. obične karičice;

2. karičice od uvrnute žice; 3. naušnice sa gužvom od spiralnog navoja; 4. naušnice sa jagodom; 5. naušnice u obliku znaka pitanja; 6. lunulaste naušnice; 7. naušnice potkovičastog oblika; 8. naušnice sa trepetiljkom. Dio nakita za glavu predstavljaju i igle pronađene na lokalitetu Novog Brda, tačnije u inventaru nakita pronađenog u Saškoj crkvi. Služile su za pričvršćivanje raznih ukrasa koji su se nosili na glavi, marame, vela ili nekih drugih dijelova odjeće kao što je ogrtač. Na njima su često primijenjene stare bizantske tehnike i motivi. Međutim, igle u nakitu iz Novog Brda imaju svoje uzore u rimskom, kasnoantičkom i ranobizantskom nakitu. Prema obliku glave moguće je razlikovati pet tipova igala: 1. igle sa loptastom glavom; 2. igle sa poliedarskom glavom; 3. igle sa loptastom ažuriranom glavom; 4. Igle sa glavom u obliku rozete – cvijeta; 5. igle sa privjeskom. Perle su dio nakita koji se koristio kao ukras za vrat i grudi. U inventaru Zbirke poznog srednjeg vijeka nalaze se ukupno 23 perle koje potiču sa prostora gdje je izgrađena katedralna crkva. Izrađene su od najrazličitijih materijala – staklene paste, karneola, ćilibara, kosti i pečene zemlje. Pronađeni su različiti oblici: loptasti, oblik spljoštene lopte koji je najbrojniji, prstenasto profilirane, valjkaste, duguljaste i bačvaste perle, dok se posebno izdvajaju jedna dvočlana prstenasto profilisana i jedna kriškolika perlica. Ukras perli je skroman, najčešći je umetanje niti drugih boja, utiskivanje raznobojnih komadića paste, glačanje i urezivanje. Zastupljene su i različite boje perli među kojima prednjače različiti tonovi zelene i plave, te bjeličaste i crne boje perli. Dvanaest perli pronađeno je u grobnom kontekstu kao pojedinačni nalazi, a mogli su imati i ulogu amuleta. U dio nakita za vrat i grudi ubraja se i jedan primjerak priveska iz

inventara nakita Novog Brda pronađenog u Saškoj crkvi u sloju van objekta. U obliku je kružne pozlaćene pločice, cvjetoliko oblikovane ivice sa alkom za nošenje. Izrađen je od tankog bronzanog lima, dotjeranog kovanjem, konkavno profilisanog i pozlaćenog. Najzastupljeniju grupu, istovremeno i najraznovrsniju po tipološko-stilskim odlikama, nakita na Novom Brdu predstavlja nakit za ruke. U nakit za ruke ubrajaju se prstenje i grivne. Prsten, pored estetske namjene, više od bilo kojeg drugog nakita govori o личности vlasnika, njegovom statusu, porijeklu i afinitetima. Izrađivan je od bronzе, srebra, zlata, kosti, livenjem, raskucavanjem, vrlo često ukrašen je geometrijskim, biljnim, figuralnim i životinjskim dekoracijama. Pojedini oblici prstenja imaju jako dugu tradiciju od rimskog, kasnoantičkog i ranobizantskog prstenja. Svakako da dugo trajanje i kontinuitet pojedinih primjeraka otežava njihovu pouzdanu hronološko-prostornu atribuciju. To ističe i autorica opravdavajući razloge zbog kojih kod prstenja ne postoje nazivi za određene tipove jer ih je veoma teško uspostaviti. Prstenje Novog Brda autorica je razvrstala u jedanaest tipova, s tim da je samo prvi i jedanaesti tip imenovala dok je za ostale tipove prstenja ponudila opis, namjenu, materijal i način izrade, dataciju i analogiju. U inventaru novobrdskog nakita nalazi se 26 burmi sa Katedrale i jedna iz Saške crkve, odnosno 29 prstenova iz Katedrale i 16 iz Saške crkve uz činjenicu da je riječ prvenstveno o nalazima iz grobova, ali i nalazima izvan grobova, iz podgrađa i okoline. Stoga, Emina Zečević prstenje iz inventara nakita Novog Brda dijeli na sljedeće tipove: 1. prsten – karika (burma) analiziran kroz osam varijanti u kojima se pojavljuje na Novom Brdu; 2. prstenje sa tankom, pločastom i većom kružnom glavom kao proširenjem

karike; 3. prsten sa tankom i malom kružnom glavom koja u predjelu ramena ima dvije bočne kružne perforacije; 4. prsten sa naglašenom glavom u samoj masi i ravni karike; 5. prsten kružno ili ovalno oblikovane glave izdignute iz mase karike koja može biti široka, polukružnog presjeka sa plastičnim dugmetastim zadebljanjem; 6. prsten pločaste glave srolskog oblika; 7. prsten izduženo – ovalnog, tj. elipsoidno pločaste glave izvučene iz mase karike i masivne karike sa plastičnim zadebljanjem u dnu; 8. prsten međusobno povezan oblikom glave, karike i ornamenta, karakterističan po niskoj glavi, istaknutog stepenastog ili rebrastog profilisanog ramena i profilisane karike; 9. prsten sa glavom, posebno livenom od karike, koja ima oblik fasunga sa umetnutim kamenom; 10. prsten sa glavom u vidu uzengije; 11. prsten za luk, tj. odapinjanje tetive luka. Grivne ili narukvice u nakitu poznog srednjeg vijeka nisu česta pojava jer su u to vrijeme u upotrebi narukvice od tekstila u vidu traka ukrašenih dugmićima ili kopčama. U inventaru Novog Brda ovu vrstu nakita predstavljaju četiri fragmentirane grivne od staklene paste pronađene izvan grobnog konteksta. Izrađene su od tamnoplave neprozirne staklene paste, polukružnog presjeka, među kojima se izdvaja jedna sa apliciranom žutom niti po sredini spoljne površine. Odjevni nakit, u koji se ubrajaju dugmad, kopče (pređice, tj. zaponi, mambrete, pafte), privjesci, aplikacije i alke, čini dodatak odjeći i ima praktičnu namjenu. U nakitu sa Novog Brda i okoline dugmad predstavljaju najbrojniju vrstu nalaza a prema mjestu nalaza u grobu može se zaključiti da su bila korištena za zakopčavanje različite vrste odjeće, uglavnom gornjih dijelova bluže, haljine i ogrtača. U kasnom srednjem vijeku u upotrebi su različiti oblici dugmadi poznati pod

različitim imenima. Njihovu vrijednost kao predmeta najbolje oslikava činjenica da su bili zalagani kao i drugi vrijedni predmeti. Upotrebu dugmadi na teritoriju Srbije tokom 12. i 13. stoljeća, a naročito u periodu od 14. do 16. stoljeća potvrđuju arheološki nalazi. U novobrdskoj katedrali pronađeno je mnoštvo dugmadi od čega se uspjelo inventarisati 505 komada te 135 komada iz Saške crkve. Različitog su oblika i umjetničke obrade. Najbrojnija su srebrna dugmad, sa ili bez pozlate, ali i rijetki primjerci dugmadi izrađenih od kosti. Najčešće su rađena u tehnici livenja, u dvostranom kalupu, potom u tehnici livanja sa prolamanjem uz dodatne tehnike ukrašavanja poput granulacije, filigrana i filigranske žice, iskucavanja i presovanja. Dimenzije i oblici su različiti, prečnik dugmadi kreće se od 0.9 do 1.5 cm i prosječnom visinom petljice od 1.7 cm. Najzastupljeniji oblik dugmadi je loptasti, uz određene tipove i varijante rasprostranjene na mnogim lokalitetima širom balkanskog prostora u Srbiji, Makedoniji i BiH. Dugmad sa Novog Brda mogu se razvrstati u osam grupa ili tipova: 1. loptasto dugme; 2. loptasto ažurirano dugme; 3. bikonično dugme; 4. jajoliko dugme; 5. poluloptasto dugme; 6. "klupko" dugme; 7. poliedarsko dugme; 8. koštano dugme.

Kopče spadaju u grupu predmeta koji su ukrašavali odijelo. Uglavnom su to pređice – zaponi kojima su se zakopčavali pojasevi ili remeni. U inventaru predmeta pronađenih na Novom Brdu prisutni su različiti tipovi kopči, liveni od bronce ili kovani od željeza, autorica ih obrađuje i grupiše prema obliku zaponu od kojih su zastupljeni sljedeći tipovi: 1. kopče kružnog oblika; 2. zaponi polukružnog oblika; 3. zaponi pravougaonog oblika; 4. kopče kod kojih pređica ima oblik osmice; 5. mambrete – tzv. tip kopči u paru,

čiji jedan dio ima petlju ili ženski dio, a drugi kukicu koja se kači za nju tj. muški dio; 6. pafte. Od predmeta koji su bili pričvršćeni, privezani ili prišiveni, za odjeću uvrštena su i četiri privjeska tj. aplikacije i alke pronađene na lokalitetu Novog Brda.

Katalog nakita iz Arheološke zbirke poznog srednjeg veka (157-237) sastavljen je iz dva dijela. Prvi dio kataloškog pregleda nakita Novog Brda prikazuje sve oblike nakita koji je otkriven arheološkim iskopavanjima u samom gradu i u njegovoj okolini a danas se nalazi u inventaru *Arheološke zbirke poznog srednjeg veka Narodnog muzeja* u Beogradu. Nakit je razvrstan prema vrstama i tipovima koji prate tekst tipologije i prikazan u kataloškim jedinicama od broja 1 do 143. U drugom dijelu, u dodatku ovom osnovnom dijelu kataloga, pod naslovom *Iz drugih muzejskih zbirki* predstavljeni su po vrstama, u tom momentu autorici poznati i dostupni primjerci nakita koji se čuvaju u zbirkama drugih muzeja, a uz koje je navedeno da potiču sa Novog Brda ili njegove okoline, tj. od broja 144 do 162. Na kraju, u *Prilogu*, su navedeni spisak korištenih skraćenica, literature, kao i tabelarni uporedni pregledi inventarskih i kataloških brojeva kako bi se olakšalo praćenje podataka vezanih za određene komade nakita.

Bogatstvo srebrenom i zlatnom rudom omogućilo je Novom Brdu da iz malog seoskog naselja preraste u jedan od najvećih rudarskih centara u srednjovjekovnoj Evropi. Ekonomski procvat Novo Brdo doživljava u 14. i 15. stoljeću. To je period prosperiteta i uzdizanja srpskih vladara i vlastele koji su svoju ekonomsku moć u velikoj mjeri bazirali i na ekonomiji rudarskih centara srednjovjekovne Srbije. Zlatarstvo je bilo važno i doprinosilo je razvoju eksploatairanja rude i izrade finalnih proizvoda, među kojima je i nakit.

Pored Jovana Progonovića, najpoznatijeg novobrdskog zlatara, dva imena zlatara, Hranislava, koji je dubrovački građanin i Milča Šišmanova stanovnika Kotora, jasno svjedoče o značaju, razvijenosti zlatarstva i radionica u Novom Brdu. Važan izvor podataka o srednjovjekovnom društvu, načinu poslovanja u Novom Brdu, porijeklu ličnosti koje trguju i vrsti posla je trgovačka knjiga sa popisom dužnika Mihaila Lukarevića. Novo Brdo je imalo veoma važnu ulogu u privrednom i trgovačkom životu srednjovjekovne Srbije i regiona. Posredstvom putujućih trgovaca, zanatlija i poslovnih ljudi, uz ekonomske afinitete vladara i vlastele u Novom Brdu je došlo do susreta Istoka i Zapada, bizantske tradicije i zapadnjačkih uticaja u kulturi srednjega vijeka. U srednjovjekovnoj Srbiji značajan centar za proizvodnju nakita upravo je Novo Brdo, na koji je veliki uticaj imao Dubrovnik i Kotor. Padom pod Osmanlije 1455. godine taj značaj nije umanjen ali je u narednom periodu vidno oslabljen.

MIDHAT DIZDAREVIĆ

Esad Kurtović, *Vlasi Bobani*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja, knj. I, sv. 1, Sarajevo, 2012, 162 str.

Nastavljajući ranija istraživanja vlaških skupina u okvirima srednjovjekovne Bosanske države, Esad Kurtović u ovoj se publikaciji pozabavio utvrđivanjem rasprostriranja, vremenskog javljanja kao i političkog, ekonomskog i kulturnog razvitka vlaške skupine Bobani. Pored neupitnog historiografskog doprinosa, značaj ovom djelu daje i činjenica da se radi o prvoj monografiji u izdanju *Društva za proučavanje srednjovjekovne bosanske*